

ЛЕКСІКА ІНШАМОЎНАГА ПАХОДЖАННЯ ЯК КРЫНІЦА ГІСТАРЫЧНАГА СЛОЎНІКА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

У артыкуле даследуецца лексіка іншамоўнага паходжання з пункту гледжання яе адпос-
травання ў гістарычным слоўніку беларускай мовы. Правамернасць уключэння кожнай
лексічнай адзінкі ў слоўнік вырашаецца шляхам вывучэння ілюстрацыйнага матэрыялу з
улікам лінгвістычных і культурна-гістарычных фактараў.

Ключавыя словы: гістарычны слоўнік, гісторыя беларускай мовы, запазычанне,
лексіка, экзатызм.

Найбольш інфарматыўным уяўляецца такі гістарычны слоўнік, у якім адлюстра-
валася б уся зафіксаваная ў помніках пісьменнасці данага перыяду лексіка.
Аднак у лексікаграфічнай практыцы ў залежнасці ад задач слоўніка і магчымас-
цей іх рэалізацыі прымяняецца дыферэнцыраваны падыход да розных тыпаў
лексічнага матэрыялу. Асаблівай увагі патрабуе адбор і апрацоўка слоў інша-
моўнага паходжання, што тлумачыцца неаднолькавай ступенню асваення іх мо-
вай-рэцэптарам.

У мове помнікаў старабеларускай пісьменнасці XIV–XVIII ст., што даюць
матэрыял для гістарычнага слоўніка беларускай мовы, іншамоўныя лексічныя
сродкі займаюць прыкметнае месца. Генетычна яны звязаны больш чым з дзя-
сяткам моўных крыніц, якія ў перыяд функцыянавання беларускай народнасці
непасрэдна або апасродкавана ўплывалі на пісьмовую і вусную формы яе мовы.
Па колькасных паказчыках найбольш істотную частку сярод іх складаюць лек-
семы польскага, нямецкага і лацінскага паходжання, што тлумачыцца як пас-
таяннымі эканамічнымі і палітычнымі кантактамі беларусаў з заходнімі суседзя-
мі, так і пашырэннем на беларускіх землях ідэй Рэфармацыі, якія выклікалі тут
папулярныя лепшыя ўзоры еўрапейскай і антычнай літаратуры і імкненне
да вывучэння замежных моў. У меншай меры слоўнікавы склад старабеларускай
мовы папоўніўся лексічнымі сродкамі чэшскага, венгерскага, раманскага,
літоўскага і цюркскага паходжання, паколькі ўплыў гэтых народаў на духоўнае
жыццё беларусаў значна слабейшы. Параўнальна невялікім на працягу
XIV–XVIII ст. быў таксама прыток грэцызмаў, бо пераважная большасць гэтых
адзінак асвоена ўжо ў папярэдні перыяд, калі пасля прыняцця хрысціянства ін-
тэнсіўна фарміравалася царкоўная тэрміналогія.

У ліку іншамоўных слоў, якія з'яўляюцца аб'ектам гістарычнага слоўніка бе-
ларускай мовы, асноўную частку складаюць запазычанні. Іх уклад у слоўнікавы
склад старабеларускай мовы быў значны як з боку колькаснага росту неабход-
ных сродкаў выражэння, так і ў адносінах якаснага паляпшэння камунікатыўнай
здольнасці мовы. Запазычанні, колькасць якіх за больш чым чатырохвекавы

перыяд іншамоўнага ўздзеяння склала каля 4000 самастойных слоўнікавых адзінак, дапоўнілі ў лексічнай сістэме старабеларускай мовы амаль усе семантычныя звёны, паставілі яе ў адзін рад з найбольш развітымі еўрапейскімі мовамі таго часу. З'яўленне шматкампанентных семантычных радоў істотна павысіла дыферэнцыяцыю і стылістычную гнуткасць мовы, дало магчымасць выражаць рознымі лексічнымі адзінкамі абстрактныя і канкрэтныя паняцці.

Станаўленне асноўных лексічных члянэнняў — лексіка-семантычных разрадаў і груп адбывалася перш за ўсё ў выніку змянення сацыяльна-эканамічных і культурна-гістарычных умоў жыцця беларускага народа. У семантычных адносінах запазычаныя словы размяркоўваліся па шэрагу функцыянальных сфер, якія ахопліваюць у сваёй сукупнасці амаль усе бакі чалавечай дзейнасці і навакольнай рэчаіснасці. Самай актыўнай вобласцю запазычвання з'явілася ў старабеларускі перыяд бытавая сфера. За лік запазычанняў істотна ўзбагацілася старабеларуская грамадска-палітычная, юрыдычна-прававая, сацыяльна-эканамічная, ваенная, навуковая, літаратуразнаўчая і мастацтвазнаўчая тэрміналогія, атрымала значнае развіццё лексіка, звязаная з прафесійна-вытворчым, рэлігійным і іншымі бакамі чалавечага жыцця і дзейнасці.

На беларускай глебе запазычаная лексіка была асвоена ў фанетычных, марфалагічных і семантычных адносінах і нараўне са спрадвечна беларускімі словамі выконвала камунікатыўныя функцыі. Прыкладна трэцяя частка запазычанняў прыняла актыўны ўдзел у словаўтваральным працэсе, даўшы ў выніку плённага выкарыстання беларускім насельніцтвам усходнеславянскіх словаўтваральных мадэлей каля 6000 дэрыватаў. Такім чынам, агульны лік слоў, звязаных сваім паходжаннем з іншамоўным каранясловам, склаў на завяршальным этапе функцыянавання старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы каля 10000 лексічных адзінак.

Сярод запазычанняў старабеларускай мовы вылучаюцца словы дзвюх разнавіднасцей. Адно з іх былі засвоены беларускім насельніцтвам для замены ўстарэлых у выніку грамадскага прагрэсу найменняў, другія — у сувязі з неабходнасцю намінацыі новых рэалій і паняццяў, якія пастаянна ўзнікалі пад уплывам знаёмства з грамадска-палітычным, гаспадарча-эканамічным і навукова-культурным жыццём іншых народаў. У ліку апошніх таксама адрозніваюцца, з аднаго боку, словы для абазначэння іншаземных рэалій, што сталі прыналежнасцю мясцовага жыцця, і, з другога боку, лексічныя сродкі для абазначэння прадметаў і з'яў, якія захавалі сваю этнаграфічную спецыфіку.

Адносна правамернасці ўключэння ў гістарычны слоўнік запазычанняў, што папоўнілі слоўнікавы склад старабеларускай мовы ў якасці сродкаў намінацыі новых прадметаў або з'яў мясцовага выкарыстання, напрыклад *армата*, *блавать*, *ванна*, *гусарь*, *драбь*, *едвабь*, *замшъ*, *иньенерь*, *кафель*, *лаштъ*, *малмазия*, *пистолеть*, *рубинъ*, *семинария*, *тимецъ*, *фунтъ*, *шафранъ*, *юркгельтъ*, не ўзнікае сумнення. Як і словы, што замянілі ўстарэлую лексіку (напр.: *администраторъ*, *бунтъ*, *жолнеръ*, *зброя*, *кухня*, *литера*, *мещанинъ*, *палаць*, *фамилія*, *цегла* і ін.), яны поўнаасцю асіміляваліся на беларускай глебе ў фанетыка-марфалагічных і семантычных адносінах і практычна не адрозніваліся ад уласнабеларускай лексікі ні па фармальных, ні па сэнсавых, ні па функцыянальных прыметах.

Некалькі іншае ўражанне складваецца пры азнаямленні з лексічнымі сродкамі іншамоўнага паходжання, якія не маюць непасрэдных адносін да характарыстыкі беларускага мясцовага каларыту. Сярод іх звяртаюць на сябе ўвагу перш за ўсё лексічныя адзінкі, што характарызуюць спецыфіку жыцця прадстаўнікоў

розных тэрытарыяльна-этнічных фарміраванняў перыяду сярэднявечаў і больш аддаленага мінулага, напрыклад, старажытнаўрэйскага насельніцтва Блізкага Ёсходу (*гінь, гоморь, ебионитъ, ефа, ефудъ, мамзеръ, пуримъ, рабинъ, сенедримъ, сетимъ, талмутъ, шабасъ*), старажытных рымлян (*диктаторъ, императоръ, консилия, консуль, патриций, плебей, принцепсъ, сектарий, секстиль, трибунъ, трибусъ, цензурия*) і г. д. Сфера ўжывання гэтых слоў у старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове была абмежаванай. Яны сустракаюцца пераважна ў перакладных тэкстах рэлігійнага і свецкага зместу пры выкладанні гістарычных падзей і апісанні звычаяў насельніцтва ў старажытных дзяржавах.

Не атрымалі таксама шырокага распаўсюджвання ў старабеларускай пісьменнасці і групы слоў, якія даюць уяўленне аб побыце і нормах шэрагу сучасных беларусам народаў. Так, з лексем цюркскага паходжання *байрамъ, баша, булгакъ, гамъятъ, дервишъ, кадый, карачъ, мечетъ, молла, мурза, нишанъ, оталыкъ, сандчакъ, сафаръ, сейтъ, сераль, сеунчъ, улусъ, чаушъ, шертъ, юртъ, янычаръ*, што характарызуюць уклад жыцця ўсходніх народаў, толькі асобныя (*байрамъ, баша, дервишъ, мечетъ, молла, мурза, янычаръ*) у той або іншай ступені былі вядомы беларускаму насельніцтву дзякуючы зносінам з татарскімі пасяленцамі на тэрыторыі Беларусі або чытанню твораў мемуарнай літаратуры. Астатнія зафіксаваны ў дакументах дыпламатычнай перапіскі паміж уладамі Вялікага княства Літоўскага і Крымскага ханства, што вялася, дарэчы, на старабеларускай мове.

Падобным чынам лексічныя адзінкі тыпу *комендаторъ, кумендерь, кунторъ, курферстъ, ланмаршалокъ, ляндграфъ, реша, фертмаршалокъ*, звязаныя з характарыстыкай нямецкага дзяржаўнага ўладкавання, адлюстраваліся толькі ў ранніх дагаворных граматах з Тэўтонскім ордэнам і пазнейшых творах гістарычнага жанру.

Большая частка разгледжаных слоў, якія кваліфікуюцца ў мовазнаўстве як экзатызмы, падверглася ў беларускім моўным асяроддзі толькі частковай (як правіла, фанетыка-марфалагічнай) адаптацыі. Аб тым, што не ўсе яны былі зразумелыя беларускаму насельніцтву, могуць сведчыць тыя абставіны, што перакладчыкі пры некаторых з іх даюць тлумачэнні: «мела оная ихъ рада або сенедримъ велькую моць» («Хроніка» М. Бельскага); «на кождый рокъ консилиевъ то есть рядцовъ выбирали» («Рымскі летапісец» пачатку XVII ст.); «проконсуль, то ест перший панъ по цесару обороняль его» («Зборнік павучанняў» сярэдзіны XVII ст.); «гинь мера египецка, яко 10 кварть» («Хранограф» сярэдзіны XVII ст.) і інш. Аднак прапускаць іх пры лексікаграфічнай апрацоўцы матэрыялу старой беларускай пісьменнасці было б памылкай, паколькі яны выконвалі ў літаратурна-пісьмовай мове пэўную камунікатыўную і сігніфікатыўную функцыю. Замяняць іх у беларускіх тэкстах іншымі лексічнымі сродкамі не ўяўлялася магчымым у сувязі з адсутнасцю ў мове-рэцэптары спецыяльных слоў для абазначэння адпаведных прадметаў, паняццяў або з'яў. Экзатычная лексіка садзейнічала павышэнню адукацыйнага ўзроўню тагачасных чытачоў, пашырала іх звесткі аб невядомых да гэтага баках навакольнай рэчаіснасці і ў пэўных сітуацыях выкарыстоўвалася ў моўных зносінах. Большасць экзатызмаў паступова становілася паўнапраўнымі запазычаннямі. Аб мэтазгоднасці ўключэння лексікі гэтага тыпу ў гістарычны слоўнік сведчыць і той факт, што большая частка яе фіксуецца слоўнікамі сучасных літаратурных моў, у тым ліку і беларускай.

Іншамоўныя словы пранікалі ў беларускую мову ў розны час і рознымі шляхамі, засвойваліся неаднолькава, таму многія з іх зафіксаваны ў пісьмоўных помніках у розных варыянтах. Найбольш шырока адлюстравана ў старабеларускай

пісьменнасці XIV–XVIII ст. фармальна дублетнасць. Арфаграфічная няўстойлівасць наогул з’яўляецца дадатковым паказчыкам іншамоўнага паходжання адпаведных слоў. Нават у сучасных літаратурных мовах з іх унармаваным правапісам арфаграфічным разнабоям характарызуюцца ў першую чаргу запазычаныя словы. Прымяняльна ж да старажытнага перыяду гэтая іх асаблівасць выяўляецца ў шмат разоў прыкметней. Пад уздзеяннем фанетычных працэсаў, якім падвяргалася іншамоўная лексіка ў старабеларускай мове, а таксама ў сувязі з неаднолькавым адукацыйным узроўнем аўтараў і перапісчыкаў фанетыка-арфаграфічная варыянтнасць паасобных лексем выглядае ў помніках пісьменнасці асабліва стракатай: *сыкнетъ — сегнетъ — секнетъ — сигнетъ — сикнетъ — сыгнетъ; тэстаментъ — дастоментъ — дэстаментъ — достаментъ — тастаментъ — тастоментъ — тэстоментъ — тостоментъ — тэстаментъ; цырографъ — тирографъ — церографъ — цирографъ — цырографъ — цырографъ* і г. д. Да гэтага варта далучыць словаўтваральныя і граматычныя варыянты. Таму пры лексікаграфічнай апрацоўцы запазычанняў даводзіцца вырашаць, якія варыянты падаваць як самастойныя словы, а якія аб’ядноўваць у агульным слоўнікавым артыкуле, і, калі аб’ядноўваць, то як вылучыць сярод іх асноўныя і другарадныя.

Праца над слоўнікавым складам старабеларускай мовы паказвае, што пры афармленні слоўнікавых артыкулаў мэтазгодна аб’ядноўваць у адным артыкуле варыянты арфаграфічныя, найбольш пашыранымі сярод якіх можна лічыць эквіваленты з розным адлюстраваннем акання (*абишлягъ — обишлягъ, калита — колита, маршалокъ — моршалокъ, палаць — полаць*), зацвярдзення пыпячых і р (*жычыти — жичити, прыватный — приватный, рачыти — рачити, шыба — шиба*), выбухнога г (*зекгарь — зегарь, кгубернаторъ — губернаторъ, логгофетъ — логофетъ, паракграфъ — параграфъ*), гука ф (*кафтанъ — каптанъ — кахтанъ, кнафель — кнапель — кнахель, фляша — пляша — хвляша*), цвёрдасці зубных зычных (*визытъ — визитъ, кардыналь — кардиналь, оказыя — оказия, сэнатъ — сенатъ*), вынікаў субстытуцыі польскіх насавых галосных (*вонтптити — вунтптити — вутптити, семпъ — сепъ — супъ, хендокгий — хандокгий*) і інш. Кожную з гэтых арфаграфічных паралелей варта разглядаць як неаднолькавыя маніфестацыі адной і той жа лексічнай адзінкі і змяшчаць у адным слоўнікавым артыкуле, выбраўшы ў якасці асноўнага найбольш распаўсюджаны ў пісьменнасці варыянт.

Таксама няма падстаў раз’ядноўваць арфаграфічныя варыянты, што ўтварыліся ў выніку ўздзеяння на беларускую мову і мовы-крыніцы, і мовы-пасярэдніцы. У іх ліку, напрыклад, дублеты лексічных адзінак германскага і раманскага паходжання тыпу *галзбантъ — альжбантъ, гальябарда — алябарда, гаркабузь — аркабузь, гохмистръ — охмистръ, португаль — фортугаль, чинишь — чинишь*, якія атрымалі розны пачатак слоў у сувязі з тым, што трапілі на беларускую глебу як непасрэдна, так і праз польскую мову. Гэты ж прыцып падходзіць і да лацінізмаў з падваеннем і адсутнасцю падваення зычных накіпталт *аппетитъ — апетитъ, апрабация — апрабация, интромассия — интромассия, комиссия — комисия, процессъ — процессъ, суколекторъ — суколекторъ*.

У адрозненне ад прыведзеных варыянтаў у розных слоўнікавых артыкулах даюцца запазычаныя, якія генетычна хоць і ўзыходзяць да адной мовы-крыніцы, але праніклі ў старабеларускую літаратурна-пісьмовую мову рознымі шляхамі і ў сувязі з гэтым атрымалі неаднолькавае фанетычнае афармленне. У якасці прыкладаў можна прывесці дублетныя лексічныя сродкі грэчаскага паходжан-

ня, што прайшлі праз лацінска-польскае і царкоўнаславянскае моўнае асяроддзе: *базилискъ* — *василискъ*, *геретикъ* — *еретикъ*, *гистория* — *история*, *катедра* — *кафедра*, *целья* — *келья*, *цимбалы* — *кимвалы*.

У асобных слоўнікавых артыкулах афармляюцца таксама назоўнікі, якія адрозніваюцца граматычным родам (*адамашка* — *адамашокъ*, *боклага* — *боклагъ*, *крама* — *крамъ*, *привилей* — *привилье*, *шмата* — *шматъ*), аднакарэнныя словы з тоесным значэннем, але рознымі словаўтваральнымі сродкамі (*апокалипсисъ* — *апокалипсия*, *крамаръ* — *крамникъ*, *мордэръ* — *мордэрца*, *папа* — *папезъ*, *сурмачъ* — *сурмачей*).

Разам з тым неабходна адзначыць, што лексічнае ўздзеянне асобных моў на слоўніковы склад пісьмовай разнавіднасці беларускай мовы выявілася значна мацней, чым аб гэтым можна меркаваць на падставе прааналізаванага матэрыялу. У некаторых помніках, акрамя запазычаных слоў, знайшла адлюстраванне вялікая колькасць іншамоўных лексічных адзінак, ва ўжыванні якіх, здавалася б, не было неабходнасці.

Асабліва многа лексем, якія сталі здабыткам асобных тэкстаў і не атрымалі замацавання ў старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове, пранікла пад польскім уплывам, што ва ўмовах беларуска-польскага двухмоўя было заканамернай з’явай. Прыкладамі сродкаў, якія дубліруюць беларускую лексіку, могуць служыць выпадкі ўжывання ў беларускай пісьменнасці польскіх непаўнагалосных форм тыпу *блото*, *влока*, *злото*, *кроль*, *млотъ*, *оброна*, *прокгъ*, *строна*, *хлодникъ*, *чловекъ* пры наяўнасці сваіх поўнагалосных форм. Калі да гэтага далучыць характэрныя для рада канфесіянальных тэкстаў непаўнагалосныя формы царкоўнаславянскага паходжання, то ўтворацца значная колькасць трохчленных дублетных злучэнняў накіравалі *волосъ* — *влосъ* — *власъ*, *ворота* — *врата* — *врата*, *здоровый* — *здровый* — *здравый*, *молодый* — *млодый* — *младыый*, *солодкий* — *слодкий* — *сладкий*. Натуральна, што ў працэсе працы над гістарычным слоўнікам такія ідэнтычныя ў семантычных адносінах, але розныя па паходжанні і фанетычным афармленні словы нельга зводзіць да аднаго варыянта — іх месца ў самастойных слоўнікавых артыкулах.

У польскім фанетычным афармленні фіксаваліся ў помніках канца XVI і XVII ст. і многія іншыя словы, вядомыя раней толькі ў сваёй спрадвечнай беларускай форме. У сувязі з гэтым атрымліваўся разнабой пры абазначэнні адных і тых жа рэалій і паняццяў: *вилькъ* — *волкъ*, *генсъ* — *гусь*, *дзвонъ* — *звонъ*, *едла* — *ель*, *контъ* — *кутъ*, *ноць* — *ночь*, *ойтець* — *отець*, *пець* — *печь*, *ренка* — *рука*, *сadlo* — *сало*, *твардыый* — *твердыый*, *чарный* — *чорный* і інш. Гэты спіс можна павялічыць за лік дзеясловаў польскага паходжання з адсутнасцю эпентэтычнага [л] тыпу *взнавяти*, *выставяти*, *збавяти*, *направяти*, *объявяти*, *постановяти*, *розмавяти*, якія ўжываліся паралельна з беларускімі *взновляти*, *выставляти*, *збавляти*, *направляти*, *объявляти*, *постановляти*, *розмавляти* і г. д. Зразумела, што прыведзеныя напісанні нельга лічыць запазычаннямі, а толькі можна кваліфікаваць як лексічныя сродкі, ужытыя пад уплывам польскай мовы. Выкарыстанне іх побач са спрадвечна беларускімі эквівалентамі ў помніках пісьменнасці з’яўляецца дадатковым сведчаннем таго, што паланізацыя пэўных слаёў беларускага насельніцтва ў канцы XVI і ў XVII ст. была даволі значнай. Але гэта зусім не значыць, што такія варыянты не павінны адлюстроўвацца ў гістарычным слоўніку: семантычна яны тоесныя варыянтам беларускага паходжання. Толькі распрацоўвацца яны павінны кожны самастойна.

Тым больш не могуць быць аб’яднаны ў адным слоўніковым артыкуле суадносныя беларускія і польскія словы, што адрозніваюцца словаўтваральнымі

сродкамі: *зборище* — *збориско*, *игрище* — *игриско*, *огнище* — *огниско*, *побоище* — *побоиско*, *становище* — *становиско*; *дедина* — *дедизна*, *капицина* — *капицизна*, *материна* — *материзна*, *мужчина* — *мужчизна*, *пустовщина* — *пустовщицизна* і інш.

Прыкметнай, але эфемернай з’явай у гісторыі беларускай лексічнай сістэмы было ўжыванне ў біблейскіх тэкстах Ф. Скарыны слоў чэшскага паходжання тыпу *жадность*, *жаларь*, *жизень*, *заважие*, *змизати*, *лебка*, *ледвина*, *либивость*, *локтушии*, *нутити*, *ошешетникъ*, *планый*, *ратолесный*, *рерюха*, *смыркъ*, *урченый*, *ятра* і інш. Яны праніклі ў выніку непасрэдных кантактаў беларускага першадрукара з чэхамі ў перыяд выдавецкай дзейнасці ў Празе (1517–1519) і выкарыстання ім пры апрацоўцы тэксту біблейскіх кніг у якасці асноўнага дапаможніка чэшскай Бібліі ў венецыянскім выданні 1506 г. і пазней у беларускай мове не замацаваліся, паколькі для абазначэння адпаведных рэалій і паняццяў у старабеларускай мове былі свае словы. Як і іншыя дублеты, гэтыя лексічныя адзінкі павінны тлумачыцца на сваіх алфавітных месцах.

Не з’явілася здабыткам беларускага слоўнікавага складу і значная частка зафіксаваных у пісьменнасці слоў літоўскага паходжання нахштальт *алкснинь*, *апидемя*, *броста*, *вердень*, *вондера*, *двикарта*, *дексня*, *довба*, *жажгра*, *интокъ*, *кцирела*, *лонкеля*, *люнь*, *молкаса*, *намакголь*, *ошвиникъ*, *пиртика*, *сонтокъ*, *ушкуръ*, *шлойтъ*. Яны сустракаюцца ў канцылярска-юрдычных дакументах з тэрыторыі этнічнай Літвы і ў адносінах да лексічнай сістэмы старабеларускай мовы выступаюць як аказіяналізмы. Аднак выключыць гэтыя лексічныя намінацыі з гістарычнага слоўніка нельга, бо яны арганічна ўваходзяць у кантэкст і нясуць у пісьмовай мове пэўную семантычную нагрузку нараўне са спрадвечнай лексікай.

Не могуць уключацца ў гістарычны слоўнік разнастайныя іншамоўныя ўкрапанні нахштальт *алхамъ*, *бефанимъ*, *деликтумъ*, *квинтиль*, *лехамъ*, *нисанъ*, *пеккатумъ*, *принцепсъ*, *торнафъ*, што ўжываюцца ў асобных перакладных творах у пэўных стылістычных мэтах. У адрозненне ад экзатызмаў, якія хоць і характарызавалі асаблівасці жыцця іншых народаў, але ўсё ж уваходзілі ў слоўнікавы склад старабеларускай мовы, няхай часам на правах семантычна недаасвоеных слоў, гэтыя лексічныя сродкі, як правіла, знаходзіліся па-за беларускай моўнай сістэмай. Іх чужароднасць беларускай мове пацвярджаецца самім кантэкстам помнікаў, дзе такія словы суправаджаюцца звычайна перакладам на беларускую мову або апісальнымі тлумачэннямі пераважна з указаннем на мову, адкуль слова ўзята, як у выпадках: «Доконаны суть четвертыи книги Мои-сеевыи рекомые от евреи ваидаберъ, по греческии аритми, по латинеи нумери, а по рускии числа» (Скарына. Кніга лічбаў); «З каждого одного слова семдесятъ словъ повсталю, то ест лехамъ хлебъ по жишовску, кождый иначей своимъ языкомъ мяноваль сиряне лягма грекове артонъ, немцыи бротъ, словяне хлебъ» («Хроніка» М. Бельскага); «Латинское деликтумъ по нашомуи выступокъ» («Выклад тлумачэнняў біблейскіх кніг» сярэдзіны XVII ст.).

Тым не менш пры лексікаграфічнай апрацоўцы зафіксаванай у пісьмовых помніках лексікі да іншамоўных ўкрапанняў неабходны ўважлівы падыход. Справа ў тым, што ў пэўных умовах іншамоўныя ўкрапанні маюць тэндэнцыю збліжацца з экзатызмамі, а некаторыя з іх нават асвойвацца марфалагічна, становячыся звычайнымі запазычаннямі. Гэта датычыць у першую чаргу тых лексічных сродкаў, якія ў сувязі з наяўнасцю спрыяльнага кантэксту атрымліваюць магчымасць фіксавацца ў пісьмовай мове неаднаразова. Прыкладаў, што ілюструюць сказанае, у старабеларускай пісьменнасці дастаткова. Адным з іх можа

служыць лексема *адарь* (*вадарь*), вядомая ў Ф. Скарыны на правах украпвання: «Тогда вынялься ест месец дванадцятый зовемый у евреи адарь еже есть мартъ» (Скарына. Кніга Еклезіяст). Ужыванне гэтага слова ў тэкстах XVII ст. ужо без суправаджальнага беларускага семантычнага эквівалента сведчыць аб тым, што яно к гэтаму часу стала даступным шырокаму колу чытачоў: «Минула зима и холоднии дни, а надшоль месяц адарь» («Хроніка» М. Бельскага); «Уставили праздник дня тринадцатаго адара по всемь свете обьходить» («Зборнік павучанняў» сярэдзіны XVII ст.).

Падобным чынам было асвоена і слова *алефь*, ужытае беларускім першадрукаром у якасці іншамоўнага ўкрапвання: «Первое слово называется алефь, еже по рускии сказуеться наука» (Скарына. Плач Ерамій). Ілюстрацыі з пісьменнасці XVII ст. даюць падставу лічыць, што беларускімі кніжнікамі гэтага часу яно ўспрымалася ўжо калі не як шырокаўжывальнае, то па меншай меры як зразумелае слова з семантычнай нагрузкай ‘першая літара яўрэйскага алфавіта’: «Тыи першии осмь вершовь починаются от литеры алефь» («Выклад тлумачэнняў біблейскіх кніг» сярэдзіны XVII ст.).

Уяўляе цікавасць і адваротная з’ява, калі ўжо асвоенае ва ўсіх адносінах, шырока выкарыстоўваемае старажытнымі кніжнікамі слова можа выступаць у якасці іншамоўнага ўкрапвання, як гэта здарылася з зафіксаванай ва ўсіх жанрава-стылявых разнавіднасцях старабеларускай пісьменнасці вядомай літаратурна-пісьмовай мове з XV ст. лексемай *пасха*, якая ў адным з пісьмоўных помнікаў XVII ст. ужыта як украпванне: «По жидовску ест песахь, што тлумачи зовуть фесе, по халдейску пасха, а греки и латинници мовяь пасха, што по нашому власне значить престье» («Выклад тлумачэнняў біблейскіх кніг» сярэдзіны XVII ст.).

Разгледжаныя намінацыйная разастайнасць і непаслядоўнасць у пісьмовай фіксацыі іншамоўных лексічных сродкаў дазваляюць зрабіць вывад, што ў кожным канкрэтным выпадку правамернасць уключэння ў гістарычны слоўнік пэўнай лексічнай адзінкі павінна вырашацца шляхам вывучэння ўсяго наяўнага ілюстрацыйнага матэрыялу на дадзенае слова з улікам лінгвістычных і культурна-гістарычных фактараў.

(Мінск, Білорусь)

A. M. BULYKA

VOCABULARY OF FOREIGN ORIGIN AS A SOURCE FOR THE HISTORICAL DICTIONARY OF THE BELARUSIAN LANGUAGE

Reflection of lexical items of foreign origin in the Historical Dictionary of the Belarusian Language is considered in the article. The problem of inclusion of lexical items in the dictionary is solved by studying language facts available and taking into consideration linguistic, cultural and historical facts.

Key words: Historical Dictionary, history of the Belarusian language, borrowing, vocabulary, exoticism.